

A tantrikus étlap: Manu menüje helyett

Kiss Csaba

Miként az orthodox hindu tradíciókban, a középkori India hindu tantrájában is nagy jelentőségük van a rituális étkezési szokásoknak. Itt is érvényes az a reklámizű szlogen, miszerint „az vagy, amit megeszel”.¹ Avagy: „Ha mást eszel, mint amit eddig ettél, más leszel.” A következőkben az egyik legrégebbi ránk maradt Śiva (ejtsd: siva) istenhez kötődő, úgynevezett *śaiva* (saiva) tantra-szöveg étkezéssel kapcsolatos előírásait mutatom be röviden, itt-ott kontrasztba állítva az orthodox hinduizmus előírásaival, főként a Manu törvénykönyvében foglalt szabályokkal. A tantra-szöveg, melyre támaszkodom, a *Brahmayāmala* (brahmajámala).² Ez a szöveg körülbelül a Krisztus utáni VII. században keletkezhetett. A *śaiva* tantra két fő irányzata közül, azaz a szelídebb, orthodoxabb *Śaiva-siddhānta* (saivasiddhānta) és a radikálisabb, szélsőségesebb *Bhairava-tantra* (bhairavat Tantra) csoport közül az utóbbihoz tartozik, tehát joggal várhatunk a felkínált étlapon izgalmas menüpontokat: Manu „újrátöltve” és kicsavarva, újraértelmezve, a feje tetejére állítva. Célom, hogy miközben a *Brahmayāmala* legrégebbi, egy XI. századi nepáli kéziratban található, nagyrészt kiadatlan szövegének furcsaságait bemutatom, általános következtetéseket is levonjak. Tudniillik: mi a funkciója a tantrikus étlapnak? Milyen teológia áll mögötte? Undorító-e a tantra? A megváltást segíti-e a tantrikus menü?

A *Brahmayāmala* egyik legfontosabb és leghosszabb fejezete (45. fej.) a tantrikus gyakorló (*sādhaka*, ejtsd: szádhaka) különböző típusainak osztályozásával foglalkozik. A beavatott *sādhaká*-nak, tantrikus karrierjének első szakaszában, általános vezeklésen (*vrata*) kell átesnie azért, hogy a második szakaszban két, illetve három út között választva, magasabb szinten élhesse majd rítusoktól hemzsegő mindennapjait. Természetesen a két szakaszhoz különböző étrend jár.

Az említett bevezető, általános vezeklés, az ún. *vidyāvratā* (vidjāvratā) voltaképpen a *Brahmayāmala* étlapjának előétele, nem tér el jelentősen az orthodox hinduk által követett, Manu és mások által előírt szabályoktól. Azonban egyedül kell étkezni, rejtőzve a be nem avatott kívülállók (*paśu*, pasu) elől, lehetőleg az istennők, azaz itt a *yoginī*-k (jóginí; veszélyes, erotikus, boszorkányszerű istennők) elől. Ez valószínű-

¹ Ld. VOIGT Vilmos: „Der Mensch ist, was er ißt”, e kötet 115skk. oldalán.

² *Brahmayāmalatantra*. NGMPP mikrofilm A 42/6; NAK 3-370. pálmalevél, 358 folio. Datálva: Nepal samvat 172. = Kr. u. 1052. Részletekért ld. Shaman HATLEY: *The Brahmayāmalatantra and Early Śaiva Cult of Yoginīs*. PhD-disszertáció, University of Pennsylvania 2007. Lásd még: KISS Csaba: *The Ascetic Observances and Sexual Rituals of the Tantric Practitioner. A Critical Edition, Annotated Translation and Analysis of Chapters 3, 21 and 45 of the Brahmayāmalatantra*. The Franco-German Early Tantra Series (Pondicherry/Hamburg). Kiadás előtt, 2013.

leg azt jelenti, hogy a *sādhaka* egy elhagyatott helyen, a kultusz szent geometrikus ábráját, *mandalá*-ját (mandala) a földre felrajzolva, az istennőket a *mandalá*-ba vizualizálva (*dhyātvā*, dhjātvá) fogyasztja el ételét, általában csak napnyugtakor. A déli égtáj felé kell néznie. Miért? Mert ez a legveszélyesebb, legdémonikusabb irány, avagy praktikusán: mivel a nagyméretű *mandala* észak felől nyitott, és a *mandalá*-ban trónoló istenségek észak felől szemlélendők. Az ételt pálmalevélre vagy banánlevélre kell helyezni. Ez általános és gyakorlatias szokás Indiában. De mit is ehet a *sādhaka* karrierjének első, általános szakaszában? Gabonát, de bizonyos típusú rizst nem, s kerülnie kell a szeszammagot. Továbbá fogyaszthat majdnem mindenfajta tejterméket és gyümölcsöt is. Ahogy hüvelyeseket is, gumós növényeket, egyéb zöldségeket, fák terméseit, nem beszélve a virágokról. Természetesen mindezeket Śívának/Bhairvának tett temérdek ételfelajánlás és mantra-recitáció közepette teszi. Mert az istent is táplálnia kell.

De mi a meglepő az előbb felsorolt ételekben? A *Brahmayāmala* leginkább arról híres, hogy véres, erotikus, meghökkentő, megbotránkoztató, „nem-orthodox” praktikákat tanít. Viszont mi lehet kevésbé „nem-orthodox” egy hindunak, mint a zöldség, a gyümölcs és a tej? Semmi. Láthatjuk, hogy a kép kissé összetettebb. Mellesleg az előkészítő vallási szakasz közben végzendő vezeklés/gyakorlatozás (*vrata*) nem ennyire orthodox. Az előírások közé tartozik a természetesen tisztátalannak számító csontékszerek (*pañcamudrā*, panycsamudrá) viselése, meztelenül, kisgyerekként való játszadozás (*bālakavrata*, bálakavrata), a magunkat örültnek tettetés (*unmattakavrata*), félelmetes, haragvó Bhairavaként való megjelenés a nyilvánosság előtt, stb. Ez valójában felkészülés a második szakaszra, a radikális tantrára, miközben az étlap még szigorúan orthodox. (Kivéve azt a választási lehetőséget, hogy a jelölt kizárólag döghúson éljen hónapokig, de ezt most az egyszerűség kedvéért felejtjük el.) Az étkezési szabályok láthatóan merevebbek, mint a viselkedési szabályok. A *sādhaká*-nak még nincs felhatalmazása (*adhikāra*, adhikára) igazi radikalizmusra: a nem-orthodox menüre és mellesleg a szexuális rítusokra. A felhatalmazást a tantrikus étkekre és a szexuális rítusokra az istenség, Śíva/Bhairava adja meg a gurun és a *yoginī*-kon keresztül. Evés és szex: mindkettő *bhoga* (bhóga), élvezet, amit vallási és mágikus célokra használ fel a tantrikus gyakorló.

A *sādhaka* karrierjének második szakasza (mondjuk: a *Brahmayāmala* főfogása) hoz végre némi színt az étlapra. Akkor léphet át a gyakorló ebbe a szakaszba, ha sokhónapnyi vezeklése rábírija a *yoginī*-kat, hogy egy vízióban megjelenjenek előtte: az égből alászállva, dicsérő mondatok kíséretében, engedélyt adva a továbblépésre. Két alapvető út áll a *sādhaka* előtt, két radikális véglet: vagy teljesen feladja az orthodox szabályokat, beleértve az orthodox étkezési szabályokat is, ekkor a *tālaka* (tálaka) elnevezést kapja, vagy „ultraorthodox” módon még szigorúbb puritanizmust, vegetarizmust követ, ekkor *carubhojin-nak* (csarubhódzsin, „csaru-evő”) hívjuk. Tehát két véglet között választhatunk. Bizonyos értelemben nem is más a tantra, mint a határok feszegetése.

Mi tehát a napi ajánlat a radikálisan nem-orthodox *tālaka*-nak? Leginkább hús hússal. Akár emberhús is, pl. hamvasztóhelyről elcsenve. Aztán kecske, ló, kutya, nyúl, páva, bagoly, kakukk, természet, vadmacska, galamb, veréb, papagáj. Ezek egy kisebb része Manu szerint megengedett étel a felső három kaszt tagjainak, rituális kontextusban; egy részük korlátozottan megengedett; nagy részük egyértelműen tiltott (ld. pl. Manu 5,11-től). A *Brahmayāmala* *tālaka*-inak szinte bármilyen hús ehető. A *tālaka* nem is ehet semmit, ha hiányzik a hús a menüből. Külön fogadalmat is tehet (*nijama*, *nijama*), hogy csak húst eszik és ajánl fel az istenségnek. A húsevéshez a guru engedélye is szükséges, ő felügyeli a *sādhaka* minden lépését. Ő adhat engedélyt az alkoholfogyasztásra is, ami Manu szerint (5,56) nem bűn, de ajánlott elhagyni:

*na māṃsabhakṣaṇe doṣo na madye na ca maithune |
pravṛttir eṣā bhūtānāṃ nivṛttis tu mahāphalā ||*

Nincs bűn a húsevésben, az alkoholban vagy a szexben.

Így élnek az emberek. De az ezekről való lemondás nagyon gyümölcsöző.

Ezzel szemben a *Brahmayāmala* 24. fejezete hosszú szakaszokat szán az alkoholfajták felsorolására és elkészítésük leírására. Az alkoholt pl. koponyacsészében, a szexuális rítus kellős közepén ajánlhatja fel a *sādhaka* Bhairavának.

A *tālaka* felhatalmazást kap tehát szexuális rítusokra is, akár több nővel is egyszerre. Mit egyen előtte, utána avagy közben? Mint látjuk, a rítus közben számtalan felajánlást kell tennie az isteneknek. Ezek leginkább alkoholt és húst tartalmaznak. És az aktus után még valamit fogyaszt a *sādhaka*, a szexuális partnerrel avagy partnerekkel együtt: a résztvevők szexuális testnedveit, mágikus *dravyá*-it (dravja): ondót és menstruációs vért. Ezeket alkoholba keverve kell fogyasztani, és a *Brahmayāmala* szövege ellentmondást nem tűrve jelenti ki: ettől minden résztvevő boldog lesz (*prāśayitvā tu tau hr̥ṣṭau*).

De mit ajánl a másik radikális út, a *carubhojin* (azaz „*csaru*-evő”) étlapja? Húst egyáltalán nem. Főleg tejet. Alkoholt érintenie sem szabad, felajánlásban sem használhatja. Semmiféle nem-orthodox praktikában nem vehet részt (*viparītāni karmāni na kadācit samācaret* 45,445). Szexről szó sem lehet. Estéknként ún. *caru*-t, tejes rizspudingot kell főznie; ebben ki is merül a *carubhojin* kulináris mozgástere. A maga módján ez is radikális választás: radikális orthodoxia. Manu — a legszélsőségesebb túlzásba fordítva.

Hogyan értelmezhető mindez? A *śaiva* tantra tökéletesen érti a rituális tisztaság és tisztátalanság orthodox kettősségét. Fő célja éppen e kettősség meghaladása. A probléma az, hogy ha az egyik irányba, pl. a tisztátalanság felé radikalizálunk egy tradíciót, az is csak *egy* irány marad a kettősségben. A *Bhairava-tantrá*-k nem elégszenek meg a tisztátalansággal, a társadalmi szokások felrúgásával, a sokkolással. Egyszerre próbálnak két végletet megélni: a rituális tisztátalanságot is túlzásba viszik, s megengedve rituálisan tiszta anyagok használatát, sokszor ezeket teszik kizárólagossá, körüket a lehetséges minimumra szűkítve le, esetünkben a rituálisan lehető legtisztább „tej + rizs” kombinációra. De meg lehet-e élni a két végletet egyszerre, egy rítuson belül? Fogas

kérdés. Szövegünk két utat ír le, melyek soha nem keresztezik egymást. Magasabb rendű-e a *tālaka* tisztátalansága a *Bhairava-tantra* szemében, mint a *carubhojin* ultra-orthodoxiája? Bár a *tālaka* a szöveg favoritja, egyértelmű a két követendő minta egyenrangúsága. A rizspuding-evő *carubhojin* a szöveg szerint bizonyosan eléri a létkörforgásból való megszabadulást (*mokṣa*, *mukti*; móksa, mukti). A tisztátalanságáról híres *Brahmayāmala* zöld utat ad a minden tisztátalanságot nélkülöző, „hipertiszta” praktikáknak is. A *carubhojin*-nal szemben a radikális *tālaka* esetében kevés szó esik a megszabadulásról, a *mokṣá*-ról. Úgy tűnik, nem is ez a *tālaka* fő célja. A *tālaka* elsősorban mágikus képességekre (*siddhi*, *sziddhi*) tör. Tehát a *śaiva*-tantra sem feltétlenül lép túl azon a képzetten, hogy a létkörforgásból való megszabaduláshoz rituális/spirituális tisztaság szükséges. Valójában a *bhairava*-tantrák gondolati magja az *advaitācāra* (advaitácsára), „a kettősségeket figyelmen kívül hagyó rituális praxis”. Azaz: teljesen mindegy, hogy melyik utat választja a *sādhaka*, mindkettő sikeres lehet a maga módján. Sőt, gyakran hangoztatott előírás, hogy a fontolgotást kerülni kell. Tilos mérlegelni (*vicared aviśāṅkitah*). A *Bhairava-tantra*-k szerint a kettősségek (jó-rossz, tisztátiszttalan) feladása vezet el ahhoz a felismeréshez, hogy az emberi lélek azonos az istenséggel: nincs kettősség ember és isten között sem.

Természetesen a helyzet bonyolultabb. A *Brahmayāmala* a *tālaka*-t, a tisztátalanság-szakértőt nevezi tisztának (*śuddhasādhaka*, *suddhasādhaka*), s ennek fényében az ultra-orthodox, ultratiszta *carubhojin*-t tisztátalannak (*asuddhasādhaka*, *asuddhasādhaka*). Miért teszi ezt? Talán ezzel a „csavarral”, paradoxonnal próbálja érzékeltetni, hogy a tantra kultuszába beavatottak túlléptek a hagyományos értelemben vett, orthodox tisztasági és tisztátalansági szabályokon. Túl is léptek rajtuk, fejtetőre is állították, ugyanakkor részben meg is őrizték őket. Nem beszélve arról, hogy egy harmadik típust is említ a szöveg: a kevert gyakorlót (*miśrakasādhaka*, *misrakasādhaka*), aki tiszta is, meg nem is (*śuddhāsuddha*, *suddhāsuddha*). Talán ő a tantrikus tisztasági verseny győztese? Ő az, aki túllépett tisztán és tisztátalanon? „Túl jón és rosszon?” Természetesen nem. Az övé a legkevésbé perspektivikus karrier: vegetáriánus menü él, szüzességben, de a *tālaka* transzgresszív rítusait utánozza, míg engedély nem kap a gurutól arra, hogy női partner után nézzen. Kezdő *tālaka*. Önmagában zsákutca. (Zárójelben jegyzem meg, hogy a szűzies *carubhojin* is kaphat engedélyt a *tālaka* szexuális rítusainak imitálására, ez esetben egy kis, fűszálakból készített babával...) Látjuk: a *Brahmayāmala* minden hétköznapi kategóriánkat a feje tetejére állítja.

De miért is van szüksége a *tālaka*-nak tisztátalan anyagokra a mágikus képességek eléréséhez? A tisztátalanság: hatalom. Veszélyes hatalom, de ha sikerül megszélíditeni, a tisztátalan anyag veszélyes energiája átmegegy a gyakorlóba. Ennek a témának közismerten nagy szakirodalma van. A. Sanderson³ 1985-ös, a kasmíri bráhmanák rituá-

³ Alexis SANDERSON: „Purity and power among the Brahmans of Kashmir”, in M. CARRITHERS — S. COLLINS — S. LUKES (szerk.): *The Category of the Person. Anthropology, Philosophy, History*. Cambridge, Cambridge University Press 1985. 190–216. 192: „We see that the forces of self-representation in the Kashmirian community of this period, manifest in the poles of this dual-

lis és szociális tisztasághoz, valamint a vallási hatalomhoz/mágikus erőkhöz való viszonyáról szóló cikkében úgy fogalmaz, hogy a rituális tisztaság a *veda*-követő (véda) orthodoxia alapjellemezője, míg a tantra tisztátalansága maga a vallási hatalom, erő. A rituálisan, de néha higiéniai szempontból is tisztátalan anyagok/ételek extatikus használata, valamint a rituálisan tisztátalan, pl. alacsony kasztba tartozó partnerekkel való szexuális közösség nyitja meg a tantrikus gyakorló tudatát a Védánál magasabb rendű vallási tudás befogadására. A tisztátalan *yoginī*-kat reprezentáló alacsony származású nőkkel való erotikus találka hatalmat ruház a *sādhakā*-ra. (Egyébként a *śaiva* teológia szerint a tantrikus beavatás eltörli a kasztbéli származást: a kasztok együttétkezésének korlátozó szabályait is.) Itt jegyzem meg, hogy történt már kísérlet a sokszor állatfejjel pompázó *yoginī*-k konkrét párhuzamba állítására a Manu által tiltott húsfajtákkal, ti. a tisztátalan *yoginī*-k hajlamosak orthodox szempontból tisztátalan állat fejét kölcsönvenni.⁴ Sanderson rámutat arra is, hogy a *śaiva*-tantra *Siddhānta* irányzata egy bizonyos letompított, konformista tantra, amely az orthodoxia felé kacsingat: mentes az erotikus jellegtől, a tisztátalan anyagok alkalmazásától, és a tiszta, *yoginī*-ktől és hamvasztóhelyektől magát távol tartó Sadāsiva isten (szadásiva) kultuszát tanítja. A másik irányzat, a *Bhairava-tantrá*-ké, viszont az orthodoxiának a tisztátalan anyagoktól való már-már paranoiás averzióját éppen hogy a tisztátalanság csimborasszójának tartja. Valamint erőtlenségnek. Az erőt csak a tisztátalanságon keresztül lehet megszerezni. Persze az orthodoxia, nem meglepő módon, az így vélekedő tantrikus *śaivá*-kat a legsötétebb szavakkal festi le.

Egy másik kutató, Thomas B. Ellis a tantra — úgymond — „gusztustalanságát” elemzi,⁵ Sandersonnal ellentétben pszichológiai és biológiai szempontból, szűkebb indológiai rálátással. Szerinte a természetes undorérzet ellenében végzett gyakorlatok a tantrában (pl. a mindjárt említésre kerülő ürülék- és húgyfogyasztás) tudatos harc a test uralma ellen. Továbbá a gusztustalan anyagok fogyasztása karizmatikussá teszi mások szemében a *sādhakā*-t, és ezzel presztízst, illetve közösségbeli hatalmat nyer. Ez ellen vehetjük azt a tényt, hogy a legtöbb szöveg magányos gyakorlást ír

ity of the orthodox and the heterodox and in the dialectic of their convergence, were contained within a fundamental structure of values which, arguably, underlies a far wider range of cultural forms in the kingdoms of medieval India. Its terms are purity and power. At one extreme are those who seek omnipotence and at the other those who seek depersonalized purity. The former are impure in the eyes of the latter and the latter impotent in the eyes of the former. The former seek unlimited power through a visionary art of impurity, while the latter seek to realize through the path of purity an essential unmotivatedness which culminates, in the most uncompromising form of their doctrine, in the liberating realization that they have done and will do nothing, that the power of action is an illusion. The absolute of the impure is absolute Power; that of the pure is inert being.”

⁴ Ld. Törzsök Judit előadását 1998-ban a budapesti IAS-konferencián, illetve TÖRZSÖK Judit: „The Doctrine of Magic Female Spirits. A critical edition of selected chapters of the Siddhayogésvarīmata (tantra) with annotated translation and analysis”. PhD thesis submitted at Merton College, Oxford University 1999.

⁵ Thomas B ELLIS: „Disgusting Bodies, Disgusting Religion. The Biology of Tantra”, *Journal of the American Academy of Religion* LXXIX/4 (2011) 879–927.

elő. Ellis egy másik felvetése az, hogy a transzgresszív gyakorlatok is a megszabadulásra irányulnak. Ez igaz lehet a tantra-tradíció kasmíri, filozofikus interpretációjában, de nem látszik igaznak olyan korai tantrákban, mint pl. a *Brahmayāmala*.

Hogy a korai tantrák milyen egyszerűen, fizikailag gondolják, hogy a tisztátalan ételben erő van, néhány receptet és az elkészített finom falat várható hatásait idézhetjük fel a *Brahmayāmala*-ból. Bár a fentiekben idézett húsfajták között nem szerepelt a hinduk által időtlen idők óta vallási tisztelettel övezett tehén húsa, egy mágikus pirula receptjében azért felleljük ezt is (*Brahmayāmala*, 22. fejezete a 152. verstől):

A mantra-mester izgassa fel partnerét és ismétlje a mantrát 108-szor. [...] Nyelje le az [összekevert szexuális] nedveket. Ezek után gyúrjon össze tehénhúst, ürüléket és vizeletet. Dolgozza össze onddal és alakítson ki egy falloszt belőle. Helyezze ezt be a partner nemiszervébe, és mozgassa. Ezután alakítson belőle kis pirulát/golyóbist/tablettát. Ezt ajánlja fel a *sādhaka* mindig [az isteneknek]!

A felajánlás valószínűleg evést is jelent. Máshol a szent tehén vére is gyakran szóba kerül, pl. *maṇḍalā*-k megrajzolásának kedvelt anyaga. És mi lesz ennek a „Titkos nektár” (*guhyaṃṛta*, guhjámrita) elnevezésű gyakorlatnak a hatása? Az istenek megjelennek a *sādhaka* előtt.

És mi is lehetne a záró desszert tantrikus lakománkon? Talán egy puncstorta, a puncs szó úgyis szanszkrit eredetű (*pañca*, panycsa, am. ’öt’). Tehát mi is az ún. *pañcāmṛta* avagy *pañcaratna* (panycsámrita, panycsaratna, „öt nektár” vagy „öt ékkő”)? Vizelet, ondó, menstruációs vér, ürülék és nyálka/váladék keveréke. Ezeket az összetevőket kis mennyiségben kellett a *sādhaká*-nak az istennek tett felajánlásba, borba cseppentenie és fogyasztania bizonyos korai *kaula* tradíciókban, melyek szorosan kapcsolódtak a *yoginī*-k kultuszaihoz. Persze később az ilyen praktikák megszelídülnek, domesztikálódnak, pl. Kubjikā istennő (kubdzsiká) szövegeiben az Öt Nektár már egészen mást jelent: öt világot, a mennyei és emberi világokat, melyeket a gyakorló bejárhat mágikus *siddhi*-k segítségével.

Végezetül említsük meg azt a pillanatot, amikor a *Brahmayāmala* 21. fejezetében a *sādhaka* szájon át részesül az isteni Bhairava általi megszállottságban. Mondhatni, a *sādhaka* megeszi az istent. És Bhairavával együtt lenyeli az egész pantheont, a *yoginī*-kat, *rudrá*-kat és egyéb istenségeket. „Az vagy, amit megeszel”: a *sādhaka* bármit megeszi, hogy lebontsa a Tiszta és Tisztátalan közötti falat, és hogy befogadhatta az istenséget s maga is istenné váljék. A *Brahmayāmala* 47. fejezete így írja le a jelenetet:

A *sādhaka* szól: „Ha elégedett vagy velem, oh, Szigonyos Isten, adj valami kegyet nekem! Fogadj el fiadként, és áldozatom legyen sikeres!”

[Bhairava válaszol:] „Jól van, jól van, hősöm, te nagyszerű vezeklő *sādhaka*! Rajtad kívül ki is lenne méltó arra, hogy fiammá fogadjam? Nyisd ki a szád, fiam, titkos módon szívedbe szálllok. Gyorsan hozzám fogható erőd és hősiességed lesz.”

Ekkor a *sādhaka* tisztelettel körbejár, és kitátja száját. És akkor Bhairava belészáll, nincs e tárgyban kétség. A hős [*sādhaka*] meg felreppen az égbe az áldozati építménnyel és a rituális segéddel együtt mint isten, mint Úr, mint Śiva. Alakját kénye-kedve szerint változtatja, és nagy hős lesz, ragyogó, mint milliányi nap.